

OPGEMERKT

YASMINE VAN MOORTEL, master in de kunstwetenschappen en archeologie, vub

Aarde is aarde

Rouw- en grafrituelen bij Turkse Gentenaars
Verslag van een tentoonstelling in Amsab-ISG

In Amsab-ISG in Gent loopt nog tot 19 december de tentoonstelling *Aarde is aarde. Rouw- en grafrituelen bij Turkse Gentenaars*. De jonge Gentse curator Maud Seuntjens (°1990) is als historica gespecialiseerd in migratiegeschiedenis. Haar masterscriptie *A-way of the dead body. Topografie van rouw- en grafrituelen bij de Turkse gemeenschap in Gent* was de basis voor deze tentoonstelling. Seuntjens werkte onder andere ook mee als verantwoordelijke aan *Anneessens Palace*, een project van BNA-BBOT en de Erfgoedcel Brussel. Voor dit Gentse project voerde ze interviews met verschillende Gentse Turken, om zicht te krijgen op hun belevingswereld en op de verhouding tussen hun roots en België. De tentoonstel-

ling kwam tot stand met de steun van het Instituut voor Publieksgeschiedenis van de UGent. Ik bezocht ze in het kader van het vak Forum: actuele thema's in de Kunstwetenschappen en Archeologie. Hoewel de Turkse aanwezigheid vandaag de dag doordrongen lijkt in de Gentse samenleving, heerst er een grote onwetendheid over bepaalde aspecten van hun cultuur. Deze tentoonstelling wil een licht werpen op de omgang met de dood. Hoe worden Turkse Gentenaars begraven? Wat zijn hun beweegredenen voor de keuze van begraafplaats, België of Turkije? Hoe kunnen we het karakter van de rouwrituelen en de herdenking van de doden omschrijven? De tentoonstelling heeft de bedoeling zo veel mogelijk aspecten rond de dood aan bod te laten komen, aan de hand van getuigenissen, foto's en filmmateriaal.

Graf op het moslimperceel op de begraafplaats Scheldeakker in Zwijnaarde, 2014.
Foto: Geert Bonne (Amsab-ISG, Gent)

Rouwen

De traditionele Turkse rouwbeleving is een gemeenschappelijke aangelegenheid. Doorgaans worden er geen rouwberichten verstuurd, maar wordt het nieuws van het overlijden mondeling verspreid binnen de moslimgemeenschap. Vervolgens bezoeken familie en vrienden het huis van de overledene, om het verdriet te delen en gedurende een week samen te bidden. Dat gemeenschapsgevoel blijkt voor de jongere Turkse generatie niet meer zo vanzelfsprekend te zijn. In de interviews kwam naar voren dat sommigen het verlies eerder individueel willen verwerken en de rouwrituelen in intiemere omstandigheden willen uitvoeren. Een citaat van een 34-jarige vrouw illustreert deze problematiek: 'Toen ons vader overleden was, moest iedereen uit mijn buurt blijven. Ik wou mijn emoties niet tonen, ook al is dat bij Turken heel normaal. Dat wordt verwacht.' De kloof tussen de oudere en jongere Turkse generaties blijkt een opvallend, maar logisch gegeven te zijn geworden. De belevingswereld van de oudere garde, die zich eerder vastklampt aan de traditionele cultuur, verschilt beduidend van de jongere generatie, die een sterkere invloed kent van de Belgische cultuur. Velen zijn hier immers geboren, naar school gegaan en hebben hier een leven opgebouwd.

Nadat familie en vrienden persoonlijk afscheid hebben kunnen nemen van de overledene, wordt het lichaam naar een ziekenhuis of funerarium gebracht om ritueel gewassen te worden. Tijdens dit proces lezen de wasser en de familieleden verzen uit de Koran voor. Het reinigen van mannelijke lijken wordt door de imam uitgevoerd, terwijl er bij vrouwelijke lichamen verschillende vrouwen voor in aanmerking komen. In een filmfragment in de tentoonstelling toont een Turkse vrouw hoe het wassen en in doeken wikkelen in zijn werk gaat. Het

reinigen van het lichaam gebeurt in twee fasen, bestaande uit een kleine wassing of *woedoe*, en een grote wassing of *ghoesl*. Bij deze laatste wordt het lijk drie, vijf of zeven keer volledig gezuiverd. Daarop aansluitend wordt het lichaam in een *kafan* of lijkwade gewikkeld.

In de moskee wordt het lijk in een zinken kist bij de afscheidssteen geplaatst en leidt de imam de *Salaat al-djanaaza*, het afscheidgebed, in. De Eyüp Sultan Cammi is de enige moskee in Gent die zo'n afscheidssteen heeft. Andere moskeeën gebruiken als alternatief een gewone tafel waar de lijkstap op geplaatst wordt. De Gentse moskeeën vormen geen opmerkelijke aanwezigheid binnen het stadsbeeld: ze zitten vaak verscholen achter rijhuizen of garagepoorten. Vaak begonnen ze op kleinschalig niveau, maar evolueerden ze door de jaren heen tot prominente gemeenschapscentra waar mensen samenkomen en waar er naast rituele praktijken ook sociale en culturele activiteiten plaatsvinden.

Begraven

Worden Gentse Turken nu het liefst begraven in het land waar ze jarenlang gewoond, geleefd en gewerkt hebben? Of zijn de Turkse roots belangrijker? De rustplaats van de doden is een hedendaagse problematiek. Het merendeel wil het liefst in het land van herkomst begraven worden. De aanleidingen daarvoor zijn meervoudig, gaande van de familiale banden tot religieuze overtuigingen of praktische redenen. Velen willen immers in de grond begraven worden waar hun ouders liggen, en waar familieleden die in Turkije wonen, zorg kunnen dragen voor het graf. Zoals blijkt uit een citaat van een 73-jarige vrouw: 'We komen van die aarde vandaan en daar willen we terug naartoe. Iedereen is daar.' Verder ben je er in Turkije van verzekerd dat de rituelen juist worden

Foto: Geert Bonne (Amsab-ISG, Gent)

uitgevoerd en zindert vijf keer per dag het gebed door de begraafplaats. Ook de verbondenheid met het thuisland speelt een bepalende rol. De confrontatie met de dubbelzijdige identiteit, die eigen is aan Turkse Gentenaars, komt in deze kwestie sterk naar voren. Een citaat van een 44-jarige man toont het typerende dualisme dat bij vele migranten leeft: 'Ben ik nu Belg, ben ik nu Turk? Hier worden wij als vreemdelingen aanzien en in Turkije als Europeanen. Is er iets tussen? Ik weet het niet. Niemandslaan ... We zitten er tussenin.' Het gevoel dat men in België niet volledig thuis is of geaccepteerd wordt, kan een aanleiding zijn om ervoor te kiezen in Turkse grond begraven te worden. Praktische redenen in verband met de begrafenis cultuur in België zijn ook een drijfveer achter de voorkeur

voor het land van origine. In Turkije heb je garantie op eeuwige rust. In België is dat een moeilijke zaak: een concessie duurt namelijk maximum vijftig jaar.

De repatriëring kende in de geschiedenis van vijftig jaar migratie een sterke evolutie. In het begin was ze nauwelijks georganiseerd. Soms werden overledenen zelfs met de auto naar het thuisland gebracht. Vandaag de dag bestaan er gespecialiseerde fondsen die alle nodige formaliteiten voor de repatriëring regelen. In 2005 richtte zo'n repatriëringfonds in de luchthaven van Zaventem zelfs een mortuarium op.

In de laatste decennia kregen verschillende Belgische begraafplaatsen een speciaal moslimperceel. In 2008 opende de Stad Gent, op vraag van de moslimgemeenschap, er één op de begraafplaats Scheldeakker in

Zwijnaarde. Daar kunnen overledenen volgens de islamitische grafrituelen begraven worden, op hun rechterzij en met het gezicht naar Mekka gericht. Het graf wordt bedekt met een laag opgehoogde aarde, waarbij de versiering erg verschillend kan zijn. In Turkije zelf is de keuze voor een grafzerk erg streekgebonden. Bij de opstelling van de tentoonstelling lagen er ongeveer 120 moslims in Zwijnaarde begraven, wat weinig is in vergelijking met andere Belgische steden. Dat komt onder meer omdat niet zo veel mensen het perceel kennen. Verder

vinden sommigen dat er te weinig rituelen uitgevoerd worden. Daarenboven wezen enkele bezoekers van de tentoonstelling op de ironie van de naam 'Zwijnaarde': aarde voor de zwijnen, en dat voor een moslimperceel! Misschien is het een kwestie van tijd eer begraven worden in Belgische grond ingeburgerd raakt in de Turkse gemeenschap in Gent: 'Als bidden op de begraafplaats hier een traditie wordt, dan zullen heel wat mensen zeggen: eenmaal begraven, of dat nu hier is of daar, dat doet er niet toe.' Enkele getuigenissen van Turkse Gentenaars wijzen erop dat de jongere generatie soms overweegt om in België begraven te worden, zo blijkt uit dit citaat van een 35-jarige man: 'Als mijn vrouw zou overlijden, zou ik haar hier willen begraven. Dat is veel dichterbij. Dan kan ik haar elke dag gaan bezoeken.' Ook hier is de kloof tussen de oudere en de jongere generatie een gegeven dat in de toekomst veel meer aandacht zou mogen verdienen.

Linksboven: Een Turkse huiskamer in Mariakerke, 2014. Foto: Geert Bonne (Amsab-ISG, Gent)

Linksonder: De Eyüp Sultan-moskee in de Kazemattenstraat in Gent, 2014. Foto: Geert Bonne (Amsab-ISG, Gent)

Onder: Een begrafenisgebed in de Eyüp Sultan-moskee, 2005. Foto: Metin Keskin

Boven: Waterleiding aan de begraafplaats van Bademli in de buurt van Emirdağ, 2012.
Foto: Tina De Gendt

Linksboven: De afscheidsruimte in het UZ in Gent, 2014. Foto: Geert Bonne (Amsab-ISG, Gent)

Linksonder: Het mortuarium op de luchthaven van Zaventem, 2014. Foto: Geert Bonne (Amsab-ISG, Gent)

Herinneren

Vaak lijken hun ideeën en overtuigingen niet op eenzelfde golfte te zitten, wat tot conflictsituaties kan leiden. Een 47-jarige man getuigt: 'Ik heb tegen mijn vader gezegd dat ik eraan dacht om hier begraven te worden. Hij was kwaad op mij. Als vader wil hij natuurlijk dat al zijn kinderen op dezelfde plaats begraven worden.' De oudere Turken lijken het meest gekant tegen begraven worden in Belgische bodem: 'Er zullen er wel zijn van de eerste generatie die zeggen: na zijn dood kan hij nog niet echt rusten, omdat hij in een vreemd land is.'

In de Turkse cultuur is het herdenken van de overledenen een centraal aspect. Dat uit zich bijvoorbeeld in rouwmaaltijden op vaste momenten. Meestal wordt er ook jaarlijks een maaltijd georganiseerd op de dag dat iemand overleden is. In Gent zijn 90 procent van de Turken afkomstig uit de provincie Emirdağ. Een belangrijk deel van de families gaat jaarlijks op vakantie naar het thuisland, waar ze telkens de begraafplaats bezoeken. En opnieuw is er een generatiekloof. Voor de jongere generaties is een bezoek aan de begraafplaats niet meer zo noodzakelijk, terwijl de ouderen er erg veel belang aan hechten. Volgens een bijgeloof brengen vogels de ziel van de overledene naar de hemel, waardoor er bij het bezoek aan het graf vaak water wordt meegebracht om vogels te lokken.

Interviews met Fatma Karaca en Sulleyman Gök.

Omdat velen begraven liggen in het verre Turkije, besteden Gentse moskeeën de laatste jaren meer aandacht aan herdenkingsrituelen. In de Gentse Tevhid-moskee wordt jaarlijks een herdenking georganiseerd, waarbij er samen gebeden wordt terwijl er foto's van overledenen op een groot scherm prijken. De Eyüp Sultan-moskee organiseert op de vooravond van het Suiker- en Offerfeest collectieve bezoeken aan de begraafplaats in Zwijnaarde.

De tentoonstelling geeft een merkwaardige en erg persoonlijke kijk op de Turkse omgang met de dood, die een sterke kloof begint te vertonen tussen de oude en de jonge generatie. De dualistische identiteit van Turkse Gentenaars wordt vaak op een pakkende manier ontsluit. Van sommige getuigen druip de melancholie naar het vaderland af, terwijl anderen dan weer België als ultiem thuisland beschouwen. We kunnen concluderen dat het traditionele rouwproces bij Turken getuigt van een veel-er open en gemeenschappelijk karakter, waarin geloof en rituelen centraal staan.

Film over hoe het lichaam gewassen en in doeken gewikkeld wordt. Begrafenisscène uit de Turkse tv-serie *Karadayı*.

aarde is aarde

rouw- en grafrituelen
bij Turkse Gentenaars

TENTOONSTELLING
tot 19 december – gratis inkom
alle werkdagen van 9u tot 16u30
Amsab-ISG, Bagattenstraat 174

SERGI
toprak topraktır
türk asıllı Gentlilerin cenaze ve yas törenleri

Amsab Sosyal Tarih Enstitüsü'nde

Sergiye iş günleri saat 9.00 ile 16.30 arası 19 Aralık tarihine kadar ziyaret edebilirsiniz

Bagattenstraat 174, 9000 Gent – 09 224 00 79 – info@amsab.be – www.amsab.be